

УДК 94:347.998.8:343.326(477.74) «1919/1920»

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-004

Воєнно-польові суди Одеси у системі білого терору (серпень 1919 р. – січень 1920 р.)

О. Г. Шишко

Одеська національна академія харчових технологій
shyshko2011@ukr.net

Ключові слова:

воєнно-польові суди, білий терор,
смертна кара, каторга.

У статті досліджується діяльність воєнно-польових судів м. Одеси, які посідали важливе місце у системі білого терору денікінської влади. На ці суди було покладено виняткове право судити більшовиків та інших представників радянської влади й встановлювати для них покарання. У своїй діяльності ці судові органи керувалися правовими нормами законодавства Російської імперії, які були доповнені добровольчою владою з урахуванням умов воєнного часу та стали свідченням наявності інституційної складової білого терору. За час свого існування воєнно-польові суди Одеси прийняли рішення про винесення вищої міри покарання, відповідно до звітів у періодичній пресі, 49 особам, 37 з яких були обвинувачені у причетності до утвердження радянської влади, 12 було покарано за вчинення кримінальних злочинів.

Odessa drumhead court-martials in the system of white terror (August 1919 – January 1920)

O. Shyshko

Odessa National Academy of Food Technologies

Key words:

military court-martials, white terror,
capital punishment, hard labor.

he article examines the activity of the Odessa Drumhead Court-Martials, which played important role in the system of Denikin's white terror. These courts were given an exclusive right to judge and sentence Bolsheviks and other representatives of the Soviet government. The court sentences were to be approved by the verdict of the senior official of the Novorossiysk region. The existence of these judicial bodies prove the institutionalized component of white terror, in addition to its «hysterical» form. In their activities, the Drumhead Court-Martials were guided by the legal norms of the Russian Empire, which were supplemented by the legislation produced by the Provisional Government, as well as the Volunteer authorities, taking into account the wartime conditions. These legal rules were aimed at punishing, first of all, the members of the Bolshevik Party, as well as holding responsible the employees of Soviet institutions, while differentiating between the Bolshevik leaders and the «others». The legislation of the White South provisioned death penalty and confiscation of property for persons accused of helping the Council of People's Commissars to seize power, joining the Council, helping the Councils of Soldiers' and Workers' Deputies, along with other similar bodies, to seize power, consciously and deliberately exercising the main activities to achieve the goals of the Soviet authorities. Another form of punishment was life-long sentence of hard labor, or hard labor for the period from 4 to 20 years. During their existence, the Odessa Drumhead Court-Martials sentenced to death 49 people, according to reports in the periodical press, 37 of them were accused of collaborating with the Soviet power, 12 were sentenced on criminal charges.

Характерною рисою доби Української національно-демократичної революції (1917-1921 рр.) стало співіснування в Україні різних воєнно-політичних режимів. Ці режими вели запеклу збройну боротьбу за владу, застосовуючи при цьо-

му різні форми та методи терору. У протистоянні «радянського режиму на чолі з більшовиками та ліберально-консервативного Білого руху» [1, с. 115] найбільш поширеними стали такі види терору як «червоний» та «білий». В Одесі «червоний

терор» формально тривав трохи більше місяця, у липні-серпні 1919 р., хоча масові розстріли розпочались у квітні цього року. «Білий терор» тривав з останньої декади серпня 1919 р. до початку лютого 1920 р., коли у місті було встановлено денікінський режим. Якщо «червоний терор» в останні десятиліття привертав значну увагу дослідників, то «білий терор» і особливо діяльність воєнно-польових судів ще потребує свого ґрунтовного висвітлення. Отже, в контексті всебічного дослідження різних аспектів Української революції, у питанні з'ясування співвідношення «червоного» та «білого» терору аналіз діяльності воєнно-польових судів, зокрема, в Одесі має важливе наукове значення.

Досліджуючи білогвардійський режим, українська історіографія основний акцент робила на антиукраїнській національній політиці денікінської влади. У цьому контексті розглядалися репресивні заходи цієї влади «проти свідомих українців, яких вважали «мазепинцями», зрадниками Росії» [1, с. 135]. Так, зокрема, Ю. Білай наголошував на тому, що денікінський уряд, у першу чергу, «розпочав переслідувати українську інтелігенцію за її «сепаратні» настрої, а далі нищив українські установи культурного й економічного характеру, як, наприклад, «Просвіта», кооперативи, школи, газети» [2, с. 114]. У той же час інші дослідники, зокрема О. Бойко, не могли оминати того факту, що денікінські репресії мали «виразний класово-політичний та національний характер» та були «спрямовані проти трудящих, більшовиків та українців» [1, с. 138]. Досліджуючи різні аспекти функціонування денікінського режиму на українських землях, О. Бойко також наголосила на тому, що «в плані повернення законності і порядку Білий рух спирався на законодавство Російської імперії з урахуванням деяких правових норм Тимчасового уряду» [1, с. 118]. Серед чисельних праць російських дослідників, які були присвячені Білому рухові, вирізняється публікація В. Цветкова, у якій він проаналізував репресивне законодавство білих урядів. Зокрема, ним було зроблено висновок про те, що «наявність певної правової системи у законотворчості цих урядів» підтверджує існування «інституційної складової» білого терору та свідчить запереченням твердженню про виключно «історичну» його форму [3, с. 25].

Метою цієї статті є дослідження на основі матеріалів періодичних видань діяльності воєнно-польових судів у м. Одесі у рамках денікінської правової системи.

Проголосивши гасла непримиреної боротьби з більшовизмом, Білий рух у своїх офіційних

документах демонстрував прагнення вести цю боротьбу у правовому полі. Після створення у січні 1919 р. Особливої наради при Головнокомандувачі Збройними силами Півдня Росії (ГК ЗСПР), у її складі серед інших було сформоване управління юстиції. Згідно журналу Особливої наради № 38 від 22 лютого 1919 р. це управління юстиції затвердило санкції згідно норм Карного Уложення 1903 р. (смертна кара і термінова каторга згідно ст. 100, каторга не більше 10 років згідно ст. 101), і була відновлена редакція ст. 102, яка передбачала відповідальність за «участь у співтоваристві, яке утворилося для вчинення тяжкого злочину» (каторга до 8 років) [3, с. 21-22].

На білому Півдні також діяв «Закон стосовно учасників встановлення в Російській державі радянської влади та тих, хто свідомо сприяв її поширенню і утвердженню», який було затверджено 23 липня 1919 р. Закон не обмежувався посиленням на членство у партії більшовиків, а поширював відповідальність і на працівників радянських установ, розмежовуючи при цьому керівництво та «інших». Перші визначались як «винні у підготовці захоплення державної влади Радою народних комісарів, у вступі до цієї Ради, у підготовці захоплення влади на місцях радами солдатських та робітничих депутатів та іншими подібними органами, у свідомому здійсненні у своїй діяльності основних задач радянською владою». Стосовно цієї категорії осіб закон передбачав смертну кару з конфіскацією майна. «Інші» проходили за категорією як «винні у сприянні діяльності радянської влади». Для них, «судячи за більшої чи меншої важливості цього сприяння», утверджувалась чи «безтермінова каторга», чи «каторжні роботи» від 4 до 20 років». Найбільш легкими формами покарання було тюремне ув'язнення від одного місяця до 1 року і 4-х місяців або «грошове стягнення» від 300 до 20 тис. руб. [3, с. 22].

На початку вересня 1919 р. до Одеси прибув член Особливої наради при ГК ЗСПР В. Степанов, який в інтерв'ю одеським газетам повідомив ще про деякі деталі цього закону. Так, зокрема, він вказав на те, що всі «більшовики» були поділені на 4 категорії. До першої категорії було віднесено тих осіб, які сприяли захопленню влади, до другої – тих, хто активно працював в органах цієї влади, до третьої – тих, хто працював менш активно, до четвертої – тих, хто змушений був співпрацювати з більшовицькою владою заради заробітку. Остання категорія осіб до суду не притягувалася [4].

Напередодні, 31 серпня, в Одесі було оголошено про створення воєнно-польового суду, на який було покладено виняткове право судити більшо-

виків та встановлювати для них покарання. Причому рішення суду мало бути затверджене начальником гарнізону. клопотання про пом'якшення покарання чи помилування мали спрямовуватись до найвищої посадової особи краю «головного начальника Таврійської та Херсонської губернії та командувача військами Новоросійського краю» генерал-лейтенанта М. Шиллінга [5].

Воєнно-польові суди, у свою чергу, мали отримувати справи від судово-слідчих комісій. Вже 25 серпня, на другий день після захоплення міста загонами Добровольчої армії, полковник Д. Туган-Мірза-Барановський видав наказ № 2, яким було затверджено тимчасову воєнно-слідчу комісію, до складу якої було включено двох військових юристів, двох представників військових підрозділів, представника міського самоуправління та двох представників загальних судових установ. Очолив цю комісію генерал-майор М. Абрамов. У цьому наказі містилось зобов'язання для генерала М. Абрамова негайно відвідати всі місця тримання ув'язнених та звільнити тих, для утримання яких не було підстав [6]. Двадцять шостого серпня генерал разом з представником міського самоуправління в. о. міського голови А. Ярошевичем оглянули місця ув'язнення та ознайомилися зі справами арештованих осіб. Через декілька днів, після детального ознайомлення з матеріалами 40 справ, 30 осіб було звільнено, а 10 було залишено під арештом, тому що було виявлено достатньо доказів вини проти одних та продовжено слідство щодо інших.

До компетенції тимчасової воєнно-слідчої комісії не входило проведення будь-яких арештів та затримань, на комісію було покладено виконання лише контролюючих функцій. Вона була уповноважена проводити швидко, не обмежене формальностями, розслідування обставин позбавлення волі з метою перевірки вірності утримання арештованих під вартою та негайного звільнення згідно постанови тих з них, «затримання яких було помилковим, невірним або без достатніх підстав» [7]. виправлення ситуації з арештами, які відбувалися у перші дні нової влади, стало найпершим завданням для цієї комісії.

Першого вересня начальник гарнізону м. Одеси полковник Д. Барановський видав наказ про утворення вже постійної воєнно-слідчої комісії у складі її голови генерал-майора Кислова та членів: полковника Енгельгардта й ротмістра Гавронського. Ця комісія була підпорядкована начальнику штабу 3-го армійського корпусу й покликана була збирати інформацію про політичну та службову діяльність всіх осіб, які перебували

на службі у військових частинах й радянських установах Одеси у період більшовицької влади. Це робилося для того, щоб не допустити потрапляння до лав Добровольчої армії таємних і відвертих прихильників цієї влади, а тим більше натхненників і керівників її злочинів й насилля. Голова воєнно-слідчої комісії Кислов звернувся до всіх зацікавлених осіб повідомляти про відомі їм факти такої співпраці. Передусім, всі офіцери, які служили у Червоній армії або в інших радянських установах, а також перебували в Одесі за більшовиків були зобов'язані зареєструватися у воєнно-слідчій комісії [8]. Зокрема, всі генерали та штаб-офіцери, які не були на радянській службі, повинні були повідомити комісію «про свою діяльність в період більшовизму» [9].

Другого жовтня головний начальник та командувач військами Новоросійської області генерал М. Шиллінг надав право начальнику Одеського гарнізону М. Міглевському, якому напередодні було присвоєно звання генерал-майора, передавати справи від судово-слідчої комісії до воєнно-польового суду та здійснювати конфірмацію рішень цього суду. У свою чергу М. Міглевський видав наказ про початок розгляду справ воєнно-польовим судом 4 жовтня [10].

Першою справою, яку начальник гарнізону м. Одеси передав до воєнно-польового суду 3 жовтня, була справа М. Бродського. Суд, який відбувся 4 жовтня, визнав М. Бродського винним у тому, що він «вступив у 20-х числах травня 1919 р. до лав Червоної армії, прийняв на себе посаду політичного комісара інженерно-технічного батальйону, причому неодноразово звертався до червоноармійців із закликом проводити арешти та розстріли офіцерів та виступати на фронт для активної боротьби з Добровольчою армією». Постановою суду М. Бродський (20 років, міщанин м. Миколаєва) був позбавлений всіх майнових прав та засланий на каторжні роботи терміном 20 років. П'ятого жовтня начальник гарнізону М. Міглевський цю постанову суду затвердив [11].

Також на першому засіданні суду, яке тривало з одинадцятої до двадцятої години, одну особу було виправдано, та ще одній особі смертну кару за здійснення збройного нападу на магазин, було замінено на довічну каторгу, у зв'язку з тим, що у цей день було свято Добровольчої армії [12].

Сьомого жовтня воєнно-польовий суд розглянув справу прапорщика Х. Авербуха (29 років) якого було визнано винним «у сприянні й допомозі військам і властям радянської республіки у її ворожих діях проти Добрармії». Суд позбавив Х. Авербуха всіх прав власності та вирішив засто-

сувати до нього «смертну кару через розстріл» [13]. У цій справі звертає на себе увагу стисле та загальне формулювання обвинувачення стосовно Х. Авербуха. Причина цього стала зрозумілою вже у лютому 1920 р., коли у радянській пресі з'явилася версія страти прапорщика [14]. Згідно цієї версії денікінці не пробачили Х. Авербуху того факту, що він у 1917 р., будучи ад'ютантом О. Керенського, за дорученням останнього провадив розслідування діяльності Л. Корнілова та розкрив його першу змову, після чого О. Керенський віддав наказ заарештувати Л. Корнілова. У біографії Х. Авербуха був ще один важливий епізод. Того ж таки 1917 р. ім'я Х. Авербуха стало відомим у зв'язку з тим, що він став першим євреєм, якого О. Керенський присвоїв офіцерське звання за бойові заслуги у війні з Німеччиною.

За збройне пограбування крамниці Апостоліди у Красному провулку воєнно-польовий суд на засіданні 10 жовтня прийняв рішення повісити трьох осіб [15]. Одинадцятого жовтня воєнно-польовий суд розглянув справу М. Галушка, якого визнав винним «у тому, що він, будучи ад'ютантом повітового комісара м. Херсона, виступав на мітингах, закликаючи вступати до лав Червоної армії та до винищення офіцерів, вихваляючи при цьому червоний терор». Крім цього, М. Галушко брав участь у придушенні повстання офіцерів проти влади більшовиків у Очакові, арештував і привіз з Очакова до Херсону біля 15 офіцерів, серед яких були Родіонов та Бон-Бруєвич, які за його наказом були розстріляні. Того ж дня рішення суду про розстріл М. Галушка було затверджено та виконано [13].

Тринадцятого жовтня воєнно-польовий суд розглянув справу про пограбування офіцерами Ш. Шарнопольського. У ніч на 26 серпня група озброєних осіб увірвалася до будинку на Французькому бульварі, де мешкав Ш. Шарнопольський та його родина, та погрожуючи зброєю відібрала у нього гроші та цінні речі на 30 тис. руб. Наступного дня потерпілий звернувся за допомогою до нової влади та впізнав у комендатурі двох нападників, які були негайно арештовані. Після проведеного слідства перед судом постали поручик К. Васильєв (32 роки), Ч. Дов'ят (22 роки), Р. Дов'ят (23 роки), обидва дворяни, Я. Максимов, командир загону Добрармії, до складу якого вони входили. Суд, розглянувши проведену у справі дізнання, вислухавши покази свідків та пояснення підсудних, «вирішив К. Васильєва, Ч. та Р. Дов'ят позбавити майна та застосувати смертну кару через розстріл». Цей вирок було затверджено 13 жовтня і того ж дня виконано. Я. Максимова за недогляд за підлеглими на 3

місяці було відправлено до гауптвахти [16].

Сімнадцятого жовтня воєнно-польовий суд, розглянувши справу В. Ткаченка (29 років), визнав його винним у тому, що «він за більшовицької влади в Одесі у 1919 р. з метою сприяння властям радянської республіки у їх ворожих проти Добрармії діях, займав посади діловода, секретаря, уповноваженого і політичного комісара активної частини в особливому губернському відділі». Судом було встановлено, що В. Ткаченко «керував підпорядкованими йому агентами та особисто брав участь у розшуку, арештах й обшуках колишніх офіцерів Добрармії та осіб, які їй співчували, складав доповіді на ім'я начальника відділу з вказівкою заходів, які необхідні були для успішної боротьби з ворогами радянської влади та, виконуючи, покладені на нього радянською владою, доручення, діставав для радянської влади матеріали для боротьби з прихильниками Добрармії, свідомо сприяючи, т. ч., здійсненню основних задач цієї влади» [17]. Суд прийняв рішення позбавити В. Ткаченка всіх майнових прав та застосувати до нього смертну кару через розстріл. Того ж дня вирок було затверджено та виконано.

Згодом було опубліковано один з документів, який розкривав діяльність В. Ткаченка на посаді уповноваженого особливого відділу 3-ї радянської армії. У секретному донесенні начальнику «активної частини» він повідомляв про те, що за генерал-майором М. Абрамовим, 55-60 років, та за декількома колишніми офіцерами Добрармії ведеться спостереження. Підсумовуючи результати цього спостереження В. Ткаченко пропонував «провести у цих осіб обшук та їх арештувати, що дасть можливість дізнатися про зв'язок з Добрармією, у чому можна не сумніватися, застосувавши до них особливі заходи впливу» [18]. Чи були ці особи заарештовані залишається невідомим, але те, що генерал М. Абрамов залишився живим підтверджується фактом призначення його 25 серпня головою тимчасової воєнно-слідчої комісії.

Двадцять першого жовтня 1919 р. на Пересипі на Ярмарковій площі було схоплено 4-х більшовиків, двоє з яких були членами Одеської губернської надзвичайної комісії (ОГНК), – Тартаковського, Левіта, Шор-Рафаловича та Бернштейна, які вели агітацію серед селян проти мобілізації до Добрармії. Двадцять четвертого жовтня за наказом генерала М. Шиллінга їхню справу було передано до воєнно-польового суду, який на своєму засіданні прийняв рішення повісити їх на тій же площі, що й було виконано того ж дня [19].

Першого листопада 1919 р. воєнно-польовий суд, який діяв при комендантові головної квартири

штабу командування військами Новоросійської області прийняв рішення засудити до смертної кари через розстріл трьох осіб: І. Макеєва, Є. Чекваная, А. Костесмана. І. Макеєв (27 років, селянин Смоленської губернії) був обвинувачений у тому, що після вступу до партії комуністів він прийняв запрошення Пузирьова, який був відомий своєю жорстокістю в одеській ОГНК, обійняти посаду начальника автотяги цієї НК. На цій посаді І. Макеєв перебував протягом трьох місяців, його функція полягала у тому, що він під час масових розстрілів заводив двигуни, щоби глушити крики та стогони жертв червоного терору, а іноді брав особисту участь у розстрілах ув'язнених.

Вина підпоручика Є. Чекваная (26 років) полягала у тому, що він, вступивши на службу до Червоної армії, обійняв посаду начальника 7-ї радянської дивізії та виступив біля станиці Чапліно проти військ Добрармії. Згодом вже в Одесі, будучи призначеним начальником загону, жорстко придушував повстання німців-колоністів, а у серпні 1919 р. під час висадки десанту Добрармії брав активну участь у боях проти цього десанту, командуючи загonom. Австрійський підданий А. Костесман (31 рік) ще у Саратові, де він перебував у таборі для військовополонених, записався до партії спартаківців. Прибувши у липні 1919 р. до Одеси, він вступив до одеської групи спартаківців, де спочатку був секретарем, а згодом його було обрано головою цієї групи. А. Костесман за допомогою усної та друкованої пропаганди серед німців-колоністів свідомо сприяв поширенню та укріпленню радянської влади, зокрема, перебуваючи у спартаківському полку він за дорученням партії виступав з промовами, закликаючи солдат до захисту радянської влади. Рішення про страту цих осіб були затверджені командувачем військами Новоросійської області М. Шиллінгом [20].

На початку листопада відбулось чергове закриті засідання воєнно-польового суду. На ньому було розглянуто справу П. Юдкіна (22 роки), якого суд визнав винним у тому, що він за більшовицької влади у м. Одесі добровільно поступив на службу до лав Червоної армії та, перебуваючи на службі у цій армії, з'явився у супроводі 4-х озброєних червоноармійців на квартиру полковника Мадатова з метою його арешту та розстрілу. Але не встиг цього зробити за обставинами, які від нього не залежали. Натомість він згодом разом з іншими невстановленими особами знову з'явився на цю квартиру та відібрав різні речі, які належали полковнику та його дружині на суму понад 40 тис. руб., погрожуючи при цьому револьвером.

На цьому ж засіданні було розглянуто справу міщанина Є. Пітерсона (26 років), якого було визнано винним у тому, що він у червні 1919 р., під час перебування більшовиків в Одесі, добровільно поступив на посаду агента-співробітника до особливого губернського відділу та, обіймаючи цю посаду, проводив негласне спостереження, обшуки та арешти прибічників Добрармії, зокрема, ним було арештовано студента Черненка, після чого його було доправлено до ОГНК і там розстріляно. Суд прийняв рішення П. Юдкіна та Є. Пітерсона позбавити всіх майнових прав та застосувати до них смертну кару через розстріл [21].

Також на цьому засіданні було розглянуто справу корнета Сара-Хан-Бека (26 років). Суд визнав винним його у тому, що він у ніч на 9 вересня в м. Одесі за наказом колишнього офіцера контррозвідального пункту штаб-капітана Вікторова арештував без ордеру присяжного повіреного Кравцова та доправив його до приміщення контррозвідального пункту, а згодом його звільнив за хабар у 1 тис. руб. Суд приговорив позбавити Сара-Хан-Бека військового звання, всіх майнових прав та заслати на каторжні роботи терміном на 8 років.

У середині листопада при головній квартирі штабу головнокомандувача військами Новоросійської області було утворено ще один воєнно-польовий суд, який мав розглядати справи про відповідні злочини одночасно з двома такими ж судами при гарнізонах. На першому закритому засіданні цього суду, яке відбулося 14 листопада, було розглянуто справи І. Песіна, Зененберга (він же Дерш), Б. Бальдмана та Ф. Александрова. Вина І. Песіна полягала у тому, що він, будучи членом партії комуністів, влаштував в Одесі конспіративну квартиру, де збиралися радянські діячі, а також влаштував гральний притон з метою ведення пропаганди серед офіцерів Добрармії. Так само член партії комуністів за їх влади Зененберг обіймав посаду начальника кіносекції та, перебуваючи на цій посаді, сприяв утвердженню радянської влади. Крім цього, під час затримання на квартирі Песіна, Зененберг запропонував агенту контррозвідки 20 тис. руб. за своє звільнення. Сам же Зененберг для здійснення своєї злочинної діяльності мав в Одесі три квартири, у яких мешкав за трьома прізвищами. Суд прийняв рішення застосувати щодо цих осіб смертну кару через розстріл, а їхнє майно передати до скарбниці.

Б. Бальдмана було розстріляно за те, що він свідомо вступив до партії більшовиків-комуністів та як переконаний видатний працівник був обраний секретарем районного комітету, чим сприяв

укріпленню радянської влади. Вина Ф. Александрова полягала у тому, що він ще до приходу більшовиків до Одеси виступав публічно на зборах, чим сприяв утвердженню радянського ладу. Завдяки цій діяльності його було призначено на посаду голови окружного воєнного трибуналу, на якій він перебував до приходу Добрармії до Одеси. Справа Ф. Александрова вирізнялась тим, що воєнно-польовий суд взяв до уваги той факт, що під час його діяльності на посаді голови трибуналу він сприяв пом'якшенню участі деяких підсудних та засуджених і тому суд визнав за можливе клопотати про пом'якшення покарання засудженого Александрова. Але скоріше за все це клопотання не було підтримане, тому що газетне повідомлення про це засідання воєнно-польового суду завершувалося інформацією про те, що «15 листопада рішення суду було затверджено генерал-лейтенантом М. Шиллінгом» [22].

У другій половині листопада одеські газети почали друкувати звіти про засідання воєнно-польових судів, приналежність яких можна визначити за тим, хто затверджував рішення суду. Так начальник одеського гарнізону М. Міглевський затвердив рішення суду, яким було визнано винним міщанина К. Гольдфайна-Алієва у тому, що він у 1919 р. в Одесі добровільно вступив на посаду уповноваженого особливого губернського відділу, а також начальника портового управління та завідувача контрольным пунктом у порту з метою сприяння діяльності влади радянської республіки. Перебуваючи на цих посадах, він керував роботою агентів, які були у його розпорядженні, переслідуючи мету затримання осіб шкідливих та небезпечних для радянської влади. Суд вирішив позбавити його майнових прав та заслати на каторжні роботи на 12 років.

Головнокомандувач військами Новоросійської області генерал М. Шиллінг затвердив рішення суду, яким було визнано винним міщанина Ш. Ройза у тому, що він 23 жовтня під час руху потягу з Одеси до Тирасполя на ст. Роздільна, у розмові з групою молодих людей призовного віку схилив їх до ухилення від призову згідно мобілізації та закликав їхати до Румунії. Крім цього, під час затримання його поручиком Нестеренком за цю агітацію він запропонував йому хабар у сумі 10 тис. руб. за своє звільнення. Суд приговорив позбавити Ш. Ройза всіх майнових прав та застосувати до нього смертну кару через повішення [23].

Воєнно-польовий суд при головній квартирі штабу головнокомандувача військами Новоросійської області, розглянувши справу М. Шихмана, приговорив його до позбавлення всіх прав та до каторжних робіт без терміну. Вина М. Шихмана

полягала у тому, що він добровільно вступив до батальйону ОГНК та жорстоко поведився з арештованими. Л. Додик був позбавлений всіх майнових прав та розстріляний за те, що він особисто виконував розстріли ув'язнених, серед яких був офіцер О. Антонов. Суд визнав винним Я. Рубінштейна у тому, що той був політичним комісаром кавалерійської ремонтної комісії. Але суд прийняв рішення ув'язнити його на один рік у зв'язку з тим, що він був обвинувачений радянською владою у тому, що привласнив 150 тис. руб. і що його діяльність не принесла користі цій владі [24].

О. Муравйова, болгарського підданого, 26 листопада було розстріляно за те, що він «добровільно служив у 9-му інтернаціональному полку, організував там комуністичну ланку, був агентом ОГНК, арештовував офіцерів, підписував ордери для реквізиції, був членом комуністичної болгарської групи та виступав на мітингах». Разом з ним було розстріляно ще дві особи за скоєння кримінальних злочинів [25].

П'ятнадцятого листопада 1919 р. Особлива нарада доповнила закон від 23 липня новими нормами, які покликані були посилити репресії. Так, зокрема, категорія «учасників встановлення радянської влади» збільшувалась за рахунок членів «співтовариства, яке називає себе партією комуністів (більшовиків) чи іншого співтовариства, яке встановило владу рад», чи «інших подібних організацій». Деталізувалися діяння під час встановлення радянської влади, які підлягали покаранню: «Позбавлення життя, посягання на позбавлення життя, вчинення катування чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень». За ці злочинні дії залишалась та сама санкція – смертна кара з конфіскацією [3, с. 22].

В той же час на початку грудня у одеських газетах різко зменшилась кількість повідомлень про результати рішень воєнно-польового суду. Крім попередньої інформації за декілька тижнів з'явилося повідомлення лише про розстріл «співробітниці ОГНК Дори (Фрідлендер)» [26].

В останній день 1919 р. з'явилося інформація про засідання воєнно-польового суду, на якому було розглянуто справу підпільної більшовицької організації. Суд постановив застосувати смертну кару через розстріл щодо М. Гітермана, О. Хворостіна, Г. Мілеса та поручика А. Рюміна. До довічної каторги було засуджено Д. Індюкова, Ш. Койса, Є. Зісмана, до каторжних робіт терміном 20 років було засуджено поручика Швеця з позбавленням його військового звання та всіх майнових прав, І. та С. Латман та М. Каптульський були ув'язненні на термін 1 рік та 4 місяці [27].

І радянська історіографія, і сучасна українська основну увагу у цій справі приділяли О. Хворостіну, який був ключовою фігурою у ланцюжку передачі інформації, яка надходила до нього від офіцера штабу генерала М. Шиллінга поручика А. Рюміна, який перейшов на бік Червоної армії, який, у свою чергу, отримував її від завербованого ним офіцера контррозвідки поручика Швеця. На початку грудня цей розвідувальний ланцюжок був викритий денікінською контррозвідкою. О. Хворостін діяв під прикриттям агента експедиційної контори «Русь», «власниками» якої були П. Лазарєв (купець Томський) та С. Інгулов (Березін). Всі вони були направлені до Одеси Зафронтовим бюро ЦК КП(б)У для ведення розвідувальної роботи [28, с. 314]. На жаль, С. Інгулов у своїх спогадах детально розповів про своє перебування у підпіллі у м. Миколаєві і жодним словом не обмовився про свою підпільну діяльність в Одесі [29].

Наприкінці грудня також з'явилось повідомлення про розкриття на Слободці-Романівці ще однієї комуністичної організації та арешт декількох відомих більшовиків, імена яких не називались. Всі арештовані були передані до воєнно-слідчої комісії [30].

Вже 14-го січня 1920 р. начальник оборони м. Одеси полковник О. Стессель видав наказ з воєнно-судової частини № 2, згідно якого до воєнно-польового суду м. Одеси було передано справу стосовно 17-ти осіб для розгляду її судом за законами воєнного часу [31]. Всі ці особи обвинувачувались у злочинних діяннях, які були передбачені частиною першою ст. 95 Постанови Особливої Наради при ГК ЗСПР від 26 серпня 1919 р. Через декілька днів газети повідомили про арешт П. Лазарєва, колишнього командувача 3-ї радянської армії, а незабаром вмістили коротке повідомлення про те, що воєнно-польовий суд при штабі оборони м. Одеси ухвалив рішення розстріляти 7 осіб, які були «учасниками підпільної більшовицької організації на чолі з Лазарєвим» [32]. Повідомлення містило також інформацію про те, що перед судом постало 8 осіб, але до смертної кари було засуджено 7. Причому наголошувалось на тому, що інші з 18 арештованих до суду передані не будуть. У цьому газетному повідомленні не було вказано імен страчених осіб.

Єдине виключення стосувалося робітника Ф. Кубчинського (Купчинського), який був обвинувачений «у активному співробітництві з партійною комуністичною організацією, метою якої була підготовка збройного виступу у тилу Добармії» та приговорений до смертної кари. Але після

того як робітники РТПІТ звернулися з клопотанням до начальника оборони м. Одеси полковника О. Стесселя про помилування засудженого, після чого той подав відповідну доповідь генералу М. Шиллінгу, останній задовольнив клопотання робітників. Ф. Купчинський був звільнений після того, як дав слово піти на фронт, щоби там спокутувати свою вину перед батьківщиною [33].

Імена страчених осіб у «справі 17-ти» було оприлюднено вже в газетах за більшовицької влади. Спочатку було надруковано список, який нараховував 11 осіб, та вміщено інформацію про проведення їх похорону у неділю 15 лютого. Але похорони у цей день було відмінено та відповідно перенесено на 19 лютого. Напередодні похорону та в день похорону було надруковано списки «жертв білогвардійщини», один з яких нараховував 18 осіб та включав жертв «процесу 17-ти та 14-ти». Причому у цих списках була плутанина, чимало прізвищ було без імен. Влада це пояснювала тим, що більшість цих осіб були не місцеві, інформації про них було дуже мало. газетні списки за січень та лютий дають можливість встановити імена страчених семи осіб у «процесі 17-ти». Отже, це були Любарська Двойра (Дора) Вульфівна (22 роки, з Херсону, із заможної сім'ї), Співак Лев Наумов (з Херсону, у 1919 р. був у лавах червоних юнкерів), Петренко Василь Андрійович (32 роки, робітник), Ройфман Янкель Нахманов (Безбожний Яша, 22 роки), Барг Перель (Поля) Абрамовна, Туровський Рахміль (Борис) Янкелев, Краснощокіна Ейдель (Іда) Шмульєва [34].

Радянська історіографія лише повідомляла про те, що 4 (17) січня 9-ть осіб з партійно-комсомольської групи були приговорені до розстрілу, а інші до каторжних робіт. При цьому повний перелік страчених осіб не вказувався, лише наводився список з 5-ти осіб, які з в'язниці зуміли надіслати передсмертні листи [35, с. 179].

Що стосується П. Лазарєва то радянські газети також повідомили про деталі його арешту та страсти. Отже, він разом з дружиною був заарештований у ніч на 19 січня та через два дні розстріляний без суду та слідства. Причому газетний матеріал повідомляв про те, що слідчий контррозвідки Лебедев, як з'ясувалося згодом, натякав дружині на хабар, але та не зрозуміла «дипломатичної фрази, що й зіграло рокову роль» [36].

Звільнення арештованих за хабар траплялося нерідко, свідчення чого друкувалися в газетах. Але чи врятував би хабар Лазарєва невідомо, тому що разом з ним було страчено ще Драєра, Ачкасова, Святського та двох юнаків. Самого Лебедева було застрелено червоноармійцями за

спробу втечі під час арешту у перші дні радянської влади.

Чотирнадцятого січня на розгляд воєнно-польового суду було передано групову справу на 6 осіб, які були обвинувачені в організації у час існування більшовицької влади в Одесі полку ім. Петра Старостіна [37]. Суд прийняв рішення про розстріл сестер Бичман та Ш. Ліпмана, але після клопотання Центральної ради профспілок смертну кару їм було замінено каторгою, про що начальник штабу оборони м. Одеси полковник Мамонтов повідомив голову Центропрофу [38].

У січні 1920 р. воєнно-польовим судом було розглянуто ще справу про збройний напад на майстерню М. Болтакіна, який було здійснено 22 листопада, та за який три особи було розстріляно, та про набіг на бакалійну лавку Меламеда, за який Г. Журин отримав 12 років каторги [39].

Отже, основним джерелом діяльності воєнно-польових судів в Одесі є газетні публікації, які у дуже стислій формі, особливо протягом грудня 1919 р. – січня 1920 р., подавали інформацію про результати засідань цих судових органів. Нічого суттєвого не додала архівно-слідча справа, фігурантом якої був С. Блау (42 роки, дворянин, був у німецькому полоні, з 1918 р. мешкав в Одесі, співчував радянській владі) [40, арк. 14]. Під час єдиного допиту С. Блау повідомив, що його, як юриста за освітою, було мобілізовано добровольчої владою та направлено на службу до судової частини комендантського управління м. Одеси, де до його обов'язків входило листування з воєнно-окружними судами, воєнними юристами та воєнними слідчими у справах воєнно-карного характеру. Згодом його було призначено, для нього «несподівано», членом воєнно-польового суду. Через два дні він подав рапорт про переведення його на посаду захисника підсудних. Але допоки не надійшла відповідь на цей рапорт від воєнного прокурора з Ростова його зобов'язали залишатись на вказаній посаді. Також під час допиту С. Блау заявив, що жодного разу не виконував обов'язки голови суду та, будучи офіційно членом воєнно-польового суду, фактично виконував функції захисника підсудних. Ця остання його заява була підтверджена показами двох свідків, покази яких не містили більше ніяких суттєвих доповнень.

З показів С. Блау видно, що він все ж таки брав участь у засіданнях суду. Але слідчі ОГНК не поставили жодного запитання про осіб, справи яких розглядались за участі обвинуваченого. Лише у показах свідків називалось ім'я полковника Добровольського, який головував на засіданнях воєнно-польового суду. Ім'я ще одного полковника, голови суду, обоє свідків не могли пригадати.

Четвертого червня 1920 р. колегія ОГНК прийняла рішення «Сергія Миколайовича Блау розстріляти за службу у білих у якості воєнного слідчого». У березні 1995 р. С. Блау був реабілітований, прокуратура Одеської області у матеріалах справи не знайшла доказів його вини [40, арк. 20].

Таким чином, воєнно-польові суди Одеси за час свого існування прийняли рішення про страту 49 осіб, 12 осіб отримали покарання у вигляді каторжних робіт, у тому числі чотири особи довічно. Три особи отримали мінімальний термін тюремного ув'язнення. Серед 49 страчених осіб 25 були обвинувачені у приналежності до комуністичної партії, зокрема й участі у діяльності підпільних організацій. За приналежність до Червоної армії та за службу у радянських установах було страчено про три особи. Шість осіб було покарано за приналежність до ОГНК та за безпосередню участь у розстрілах арештованих цією комісією осіб. Отже, загальна кількість осіб, які підпадали під норми правових норм денікінської влади та передбачали покарання за приналежність до комуністичної партії та за активну участь у радянському будівництві, складала 37 осіб. Інші 12 осіб було страчено за вчинення кримінальних злочинів, у тому числі трьох офіцерів Добрармії за пограбування єврейської родини. Обмежена джерельна база, інформація лише з газетних публікацій не дозволяє розкрити весь механізм функціонування воєнно-польових судів за часів існування денікінської влади. Залишається відкритим питання чи про всі результати їх засідань повідомлялось у газетних звітах. Відповідно ця проблематика потребує подальших досліджень, так само як і діяльність слідчих комісій та контрозвідувальних відділів, діяльність яких була тісно пов'язана з воєнно-польовими судами.

Джерела та література

1. Бойко Олена. Денікінський режим на українських землях: державний устрій, соціально-економічна і національна політика / О. Бойко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України, 2010. – С. 115-144.
2. Білай Ю.В. Державоохоронні органи Білого руху та українські культурні організації на Півдні України (1918-1920 рр.) / Ю.В. Білай // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2017. – Вип. 48. – С. 114-117.
3. Цветков В.Ж. Репрессивное законодательство белых правительств / В.Ж. Цветков // Вопросы истории. – 2007. – № 4. – С. 16-26.
4. Одесские новости. – 1919. – 22 августа (4 сентября); Одесский листок. – 1919. – 23 августа (5 сентября).
5. Одесский листок. – 1919. – 18 (31) августа.
6. Одесский листок. – 1919. – 13 (26) августа.
7. Одесский листок. – 1919. – 15 (28) августа.
8. Одесский листок. – 1919. – 22 августа (4 сентября).
9. Одесский листок. – 1919. – 28 августа (10 сентября).
10. Одесский листок. – 1919. – 20 сентября (3 октября).
11. Одесский листок. – 1919. – 24 сентября (7 октября).
12. Одесские новости. – 1919. – 22 сентября (5 октября).
13. Одесский листок. – 1919. – 3 (16) октября.
14. Бюллетень Известия Одесского Губернского Революционного Комитета. – 1920. – 23 февраля.
15. Одесский листок. – 29 сентября (12 октября).
16. Одесский листок. – 1919. – 6 (19) октября.
17. Одесский листок. – 1919. – 9 (22) октября.
18. Одесский листок. – 1919. – 11 (24) октября.
19. Одесский листок. – 1919. – 12 (25) октября.
20. Одесский листок. – 1919. – 20 октября (2 ноября).
21. Одесский листок. – 1919. – 26 октября (8 ноября).
22. Одесский листок. – 1919. – 3 (16) ноября.
23. Одесский листок. – 1919. – 6 (19) ноября.
24. Одесский листок. – 1919. – 7 (20) ноября.
25. Одесские новости. – 1919. – 23 ноября (6 декабря).
26. Одесский листок. – 1919. – 6 (19) декабря.
27. Одесские новости. – 1919. – 18 (31) декабря.
28. Раковський М. Ю., Шкляєв І. М. У революційні часи (1917-1920 рр.) / М.Ю. Раковський, І.М. Шкляєв // Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – 560 с.
29. Ингулов С. Под пятой (Из эпохи денкинского подполья) / С. Ингулов // Летопись революции. – 1926. – № 3-4 (18-19). – С. 21-51.
30. Одесский листок. – 1919. – 16 (29) декабря.
31. Одесский листок. – 1920. – 3 (16) января.
32. Одесский листок. – 1920. – 13 (26) января.
33. Одесский листок. – 1920. – 9 (22) января.
34. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 19 лютого.
35. Одесса. Очерк истории города-героя / ред. С. Винницкий; редкол. С.М. Ковбасюк (и др.). – Одесса: Обл. изд-во, 1957. – 320 с.
36. Известия Одесского революционного комитета. – 1920. – 12 февраля.
37. Одесские новости. – 1920. – 1 (14) января.
38. Одесский листок. – 1920. – 15 (28) января.
39. Одесский листок. – 1920. – 14, 15 (27, 28) января.
40. Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області, справа № 27241-п, [Блау С. М.].